

„Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk”**Hajdú Farkas-Zoltán beszélgetése a századik évében járó heidelbergi filozófussal****(Részlet)**

[...] – *Professzor úr, én Európának abból a régiójából származom, ahol a földrajzi és társadalmi tájat hosszú időn keresztül a falvak uralták. Erdélyben a faluközösségek olyan formában maradtak fenn, amely Nyugat-Európában már régtől fogva a múlt emlékének számít. Ebben a régióban a falvak urbanizálódása korántsem zárult még le, jó néhány faluközösség középkori rítusokat, szokásokat őriz. A mindennapi élet rituális jellegével Ön több munkájában is foglalkozott, megállapítva, hogy „a rítusok sokkal fontosabb helyet foglalnak el mindennapi életünkben, mint ahogyan az a tudományok módszereivel tetten érhető vagy nyelvi-eg objektív vizái ható”.*

– Nézze, az önmagunkról szerzett tudásunk sohasem fogja megközelíteni emberi létünk összetettségét... ezért nem szabad megfélekednünk az élet rituális jellegéről...

– *De mik a rítusok?*

– Rítusok cselekvéseink, gondolkodásunk és nyelvünk mindazon elemei, amelyeket a megegyezés, a szokások és a hagyományok határoznak meg vagy befolyásolnak. Cselekvéseink helyessége ugyanis nem minden esetben vezethető vissza bizonyítható és formalizálható racionális lépésekre, mert létezésünk „helyessége” egy magától értetődő ethoszból származik. Nézze csak meg, mennyire ritualizált például a nevelés, az együttélés vagy éppen párbeszédeink. A rítusok az életnek azon bemérhetetlen formái, amelyek révén egy magyar különbözik egy némettől vagy egy spanyoltól. Mi itt a más? Nem is annyira az öntudat, és nem csak a biológia, hanem a rítusok, az, ahogyan megéljük az életet, amelyet nem lehet – de nem is kell – teljes egészében objektíválni... Itt van az objektívizálhatóság határa... A felfoghatóságnak, a viselkedésnek, érzésvilágunknak, a szeretetnek valószínűleg sokkal több köze van a rítusokhoz való „felszín alatti” illeszkedéshez, mint a tudatossághoz vagy az ellenőrizhetőséghez. De ne higgye, hogy ez a ritualizáltság korlátozná lehetőségeinket, sőt éppen ez teszi lehetővé az emberi ésszerűség és a szabadság kibontakozását. Ez a szabadság persze egy álom, s ellentétben áll a hagyományok játékszabályaival, az élet rituális jellegével, úgy is mondhatnánk, hogy ez a modern világ egyik legvégzetesebb absztrakciója... Tehát a városoknak is megvannak a maguk rítusai, noha ezek már a kezdetektől fogva különböztek a falusiakéitól. Városaink kialakulása a görög és latin világban gyökerezik, a városokban kialakult nyelvben.

– *Zygmunt Bauman szerint a posztmodern kor városaiban átminősült az „idegen” fogalma. Míg a hagyományos közösségek „mi” tudata még pontosan el tudta különíteni az időnként feltűnedező idegeneket-idegenséget, addig a posztmodern társadalomban a funkcionális differenciálódás révén kialakult individualizmus hatására az idegenség fogalma fokozatosan általánosuk, s ezzel fel is oldódott, olyannyira, hogy a mai városokban tulajdonképpen mindenki idegennek számít a többiek szemében...*

– Ez a fajta „új” idegenség helyesen van leírva, egyetértek vele. De nézze, én sziléziai vagyok, s ezért itt még a szó „klasszikus” értelmében is idegennek számítok. Ha a Heidelberget környező falvak valamelyikében a hátam mögött rólam beszélne, bizonyosan idegennek titulálnának. Vagyis még itt és most is fellelhetőek ezek a városiétől gyökeresen eltérő, magától értetődőnek érzett rítusok. Még ma is létezik egy falusi és egy városi kultúra. Különbözik e két, sok elemében különböző kultúra kiegyezésére, közelítésére tett kísérletek közül az egyházak ténykedései a legfigyelemreméltóbbak.

– *Tulajdonképpen a város lehetővé tette a különböző származású és vallású emberek párbeszédét...*

– Így van. Ez a dolog pozitív oldala. De emellett tanúi lehetünk az erkölcsiség, az illem nagyarányú elkopásának is. Fiatal koromban még elképzelhetetlen lett volna, ami éppen most, beszélgetésünk során megtörtént, hogy egy tanár csak úgy felhívjon telefonon, hogy munkámról érdeklődjék. Ez a múltban elképzelhetetlen volt... akkoriban a professzorok na-

gyobb tiszteletnek örvendtek, mint manapság. De nagy általánosságban is, a tiszteletadás formái mára már úgyszólván teljesen eltűntek... képzelje csak el, mi történik, ha diákként csak úgy felhívtam volna egy öreg professzort, hogy éppen a könyvét olvasom, s magyarázza meg, hogyan is érti ezt vagy azt a bekezdést. Ez akkoriban elképzelhetetlen szemtelenségnek számított volna. Itt is egy fontos rítus kiveszésének, eltűnésének lehetünk a tanúi. De visszatérve az Ön által említett habermasi megjegyzésre: Heideggermél jól megfigyelhető a hazai rög iránti tisztelet, a szülőföld szeretete, amely „vallási szülőföldjét” is magában foglalta. Nagy istenkeresőként sem lépett ki az egyházból, csak a teológia létjogosultságát kérdőjelezte meg.

– *Professzor úr, hol van az Ön szülőföldje?*

– Hogy mi az én szülőföldem?...Hontalan nomád vagyok... Marburgban születtem, Boroszlóban nőttem fel, rövid megszakításokkal (München, Freiburg) közel húsz évig Marburgban folytattam egyetemi tanulmányokat. Majd Boroszlót elveszítettük... Lipcsébe kerültem, amely sokban Boroszlóra emlékeztetett... de a szülőföld... nincsen igazából szülőföldem... a leghamarabb Marburgot említhetném, de Marburg is már nagyon eltávolodott tőlem. Közel ötven éve Heidelbergben élek.

– *Egyáltalában köthető-e egy földrajzi helyhez a szülőföld?*

– Nem. A szülőföld, az a gyermekkor, azok az emlékek, amelyek aggastyánkorig elkísérnek. Úgyhogy tulajdonképpen Marburg helyett inkább Boroszlót kellene említenem, hiszen ott nőttem fel... furcsa mód, ahogy öregszem, egyre előbbekké válnak a gyermekkori emlékeim.

– *Mennyire tartós ez a gyermekkori élmények révén kialakult meghatározottság?*

– A gyermekkor élményei nyilván nagyon fontosak, de azt sem szabad elfelednünk, hogy az ember élete folyamán újabb és újabb tapasztalatokkal gazdagodik, amelyek úgyszóintén alakítják gondolkodását. Tehát nem csak a gyermekkori – tagadhatatlanul tartós – bevésoódés a fontos. Mai, mozgalmas világunk mindnyájunkat mozgékonyosságra, rugalmasságra kényszerít.

– *Eme „modern rugalmasság” ellenére az emberek nagy része napjainkban is valamely nemzet tagjának vallja, érzi magát, s ebben az összefüggésben egyre gyakrabban vetődik fel a nacionalizmus kérdése. A magyarok azt mondják, hogy a hazafi jogot véd, a nacionalista jogot sért...*

– Azt nagyon nehéz eldönteni, hogy mikor vagyunk nacionalisták, és mikor viselkedünk hazafiként. Sohasem szabad szem elöl téveszteni, hogy a rítusok életünk szerves részei. A világon végigseprő amerikai nominalizmusnak éppen az a legnagyobb hiányossága, hogy megveti, lenézi a rítusokat – mellesleg nekik is sokkal több rítusuk van, mint amennyit valaha is tönkre tudnának tenni.

– *Ha ezeknek a nemzeti rítusoknak a fontosságát vizsgáljuk, felvetődik a kérdés, hogy ki nevezheti magát európai vagy esetleg világpolgárnak?*

– Ezt a dilemmát nagyon jól ismerem – amint látta, zavarba jöttem, mikor arra a kérdésre akartam válaszolni, hogy mi számomra a szülőföld. Ez valójában Szilézia, ami végleg elveszett... Még érthetőbbé válik a dilemma, ha Erdélyre gondolok, erre a klasszikusan többnemzetiségű országra. Azt mondanám, hogy ilyen esetben műveltségi szintünk emelése, az idegen nyelvek elsajátítása, a világirodalom megismerése a mérvadó – el sem tudnám magamat képzelni például az orosz klasszikus regényirodalom nélkül. Az Ön dilemmáját műveltségnek nevezik. A művelődés pedig azt jelenti, hogy bizonyos fokig tudatosan lemondunk erről az erős nemzeti meghatározottságról.

– *Vagys gyaratódó műveltségünk révén bizonyos fokig lemondunk a szülőföld rítusairól...*

– Hegelnek van egy híres meghatározása, mely szerint a művelődés az az akarat, hogy mások véleményét is megértsük. Ezt érezzük akkor is, ha egy vendéglőben az egyszerű emberek beszélgetését hallgatjuk: meg szeretnénk érteni, hogy műveltség hiányában miért befolyásolják ilyen nagy mértékben egymás gondolkodását, milyen erős meghatározottság vezérli tetteiket.

– *Vagyis a művelődés segítségével előítéleteink és rítusaink megértéséhez is közelebb kerülünk...*

– Igen, és ezt a mások iránti tiszteletből is meg kell tennünk. Az együttélés folyamán ki kell alakítanunk az egymás mellett élés szabályait és formáit, mert ez a stratégia mindnyájunk számára nyereség. Elsőként Heideggert figyelmeztetett arra, hogy a modern világ nagyon sok emberi értéket elpusztít. Az informatika, a média révén – gondoljunk csak az elnémított, tévé elé ültetett gyerekekre – elvész a valódi rítusok ereje. [...]

Heidelberg, 1999. május 10.

(1999.8.)

PAUL RICOEUR

A fordítás paradigmája

(Részlet)

[...] A fordítás aktusa által felvetett kérdést két úton lehet megközelíteni: a fordítás terminusa értelmezhető szűkebben, egy nyelvi üzenet áttételeként egyik nyelvből a másikba, illetőleg tágabban, mint bármely, jelentéssel bíró együttes ugyanazon nyelvi közösségen belüli interpretációjának szinonimája.

Mindkét megközelítésnek megvan a maga jogosultsága: az első számol a nyelvek pluralitásának és változatosságának vaskos tényével, ezt teszi Antoine Berman *L'Épreuve de l'étranger/ Az idegen próbája* című könyvében, a második, amelyet George Steiner követ *Après Babel/Bábel után* című művében, közvetlenül az átfogó jelenséghez fordul, amely a szerző összefoglalásában így hangzik: „Megérteni annyi, mint fordítani.” Én magam az elsőből indulok ki, amely elsődlegesként kezeli a saját viszonyát az idegenhez, innen jutva el, az egyik nyelvből a másikra való fordítás nehézségein és paradoxonain keresztül, a második kérdésfelvetésig.

Válasszuk hát támpontul a nyelvek sokaságának és változatosságának jelenségét, és szögezzük le elsőként azt a tényt, hogy fordítás azért létezik, mert az emberek különböző nyelveket beszélnek. Wilhelm von Humboldt könyvcímét idézve ez a *nyelvek diverzitása*, amely ugyanakkor rejtélyként tűnik fel: miért nincs csak egy nyelvünk, mindenekelőtt pedig miért van annyi — öt- vagy hatezer, az etnológusok számadatai szerint? Mindenfajta darwini kritérium, mely szerint a túlélésért folytatott harc a hasznosságnak és az alkalmazkodásnak kedvez, csúfos vereséget szenved ezen a ponton: ez a vég nélküli sokféleség nemcsak haszontalan, hanem ártalmas is. Bár a közösségen belüli információcserét a külön-külön vett nyelvek saját integráló-képessége biztosíthatja, a közösségen kívüli cserét szinte lehetetlenné teszi az, amit Steiner „balszerencsés tékozlásnak” nevez. Ám nemcsak a kommunikáció ilyesfajta zökkenői (a Bábel-mítosz, amelyről későbben szólunk majd, földrajzi értelemben vett „szétszóródásról” és „kommunikációs zavarról” beszél) tűnhetnek enigmatikusnak, hanem a nyelv más jellemzőivel szembeni ellentétek is. Mindenekelőtt a nyelv egyetemességének figyelemre méltó ténye: „Minden ember beszél”, ez olyan jelentős kritériuma az emberi mivoltnak, akár az eszközhasználat, az intézmények vagy a temetkezés. Nyelven ez esetben olyan jelek használatát értjük, amelyek maguk nem dolgok, hanem azokat helyettesítik – vagyis e jelek használatát/cseréjét a beszélgetésben – ez lévén bármely közös nyelv közösségi identifikációban betöltött fő szerepe. Ám ezt az egyetemes kompetenciát lokális/helyi performanciái teljességgel meghazudtolják; az egyetemes képességre rácáfol szétszórót, disszeminált, töredezett megvalósulása. Ebből eredeztethetőek a találgatások a mitikus szférában, ám a nyelvfilozófiában is, amikor az a diszperzió és a konfúzió eredetére kérdez rá. E tekintetben a Bábel-mítosz, lévén túl rövid és túl vázlatos irodalmi kivitelezésű, inkább a feltételezett valamikori, mára elveszett paradicsomi nyelv álmába vezet vissza, de nem nyújt tájékoztatást arról, hogyan is ismerhetnénk ki magunkat ebben az útvesztőben. E szemszögből a nyelvek szétszóródása, zürzavara helyrehozhatatlan nyelvi